

Kapel van 't Clooster op den Uylenburch 1488 - 2005

geschiedenis en reconstructie

Inleiding

De kapel aan de Walpoort is in haar huidige verschijningsvorm een onbekende vertegenwoordiger van de vroegste Bossche bouwgeschiedenis. De van oorsprong 15e eeuwse kapel blijkt bij nadere beschouwing een belangrijke rol te hebben gespeeld in het klooster- en militaire leven van de stad en is één van de schaarse overgebleven stenen gebouwen uit die periode.

Voorafgaand aan een kleine interne verbouwing is door architectenbureau Leo Sluijmer een archiefonderzoek verricht naar de bouwhistorie van de kapel. Door de gegevens van de afdeling Bouwhistorie Archeologie en Monumenten van de gemeente, het Stadsarchief, en Zr. Van Laarhoven van de Zusters van JMJ is het gebouw voor ons ook in de oude verschijningsvorm tot leven gekomen, en als reconstructie uitgetekend.

Wij hopen met de bundeling en verspreiding van deze informatie een aanzet te geven tot een toenemende belangstelling voor dit bijzondere gebouw die wat ons betreft zou mogen uitmonden in een daadwerkelijke reconstructie.

Bouw kapel

In 1488 sticht een zekere Aleidis de kapel van het klooster Mariënburch der Franciscanessen op den Uilenburg te 's-Hertogenbosch. Aleidis is een niet onbemiddelde weduwe van de in 1485 overleden kerkmeester Buck van de st. Janskerk. Ludolf Buck was een belangrijk persoon in het stedelijk bestuur en samen met o.a. Hieronymus Bosch lid van het Illustere Lieve Vrouwebroederschap.

De Kapel wordt met een ommuurde kloostertuin gekoppeld aan het klooster van de zusters van het Gemene Leven dat in 1423 is gesticht door zuster Mathia Wolf. Andere bronnen noemen Walter van Oeckel als stichter van deze congregatie. Door de kloostergelofte in 1469 volgens de Derde Regel van Franciscus worden de zusters Franciscanessen genoemd. Het klooster wordt vanaf die periode 'Mariënburch' genoemd.

Het kloostercomplex ligt op de hoek van de Walpoort en het Uilenburgstraatje aan de op dat moment nog vrijwel onbebouwde westelijke stadsrand. In de nabijheid van het klooster vinden we de levendige drukte van de omgeving van de binnenhaven en de Koepoort die de verbinding vormt naar de nederzetting Deuten en de Langstraat.

Op 16 oktober 1491 wordt de kapel ingewijd door frater Libertus van de orde der Minderbroeders, suffragaan van de bisschop van Luik, ter ere van onze Lieve Vrouw Presentatie.

De zusters van het Gemene Leven op de Uilenburg zijn door de religieuze diensten in de kapel en een sober leven met hard werken een voorbeeld voor de maatschappij. De zusters hadden geen contact met de buitenwereld.

Dubbelkapel

De nieuwe kapel is uitgevoerd als een zogenaamde dubbelkapel waarbij de zusters op een hoger gelegen nonnengalerij de dienst konden volgen zonder in contact te komen met de bezoekers op de begane grond.

De kapel is gebouwd als een éénbeukige zaalkerk met voorportaal en heeft een steile sporenkap met dakruiter. Het driezijdig gesloten koor is zoals gebruikelijk in die periode gericht op het oosten.

Om enig gevoel voor het laat middeleeuwse tijdsbeeld te geven vermelden wij dat er tijdens de bouwperiode van de kapel aan de andere kant van de stad onder leiding van Alart Duhamel nog druk gebouwd wordt aan de kathedrale Sint Jan. De bouwmeester van de kapel aan de Walpoort is niet bekend. Tijdens de beeldenstorm in 1566 wordt de kapel zwaar beschadigd en weer hersteld.

Na de innamen van de 'Moerasdraak' door Staatse Frederik Hendrik in 1629 worden de Bossche vrouwenkloosters gedoogd op voorwaarde dat geen nieuwe novicen meer worden aangenomen. Omstreeks 1630 worden de zusters overgeplaatst naar Maaseijk om de kloosterorde voor een volledige ondergang te behoeden. Onder het Hollandse bewind wordt de kapel van 1684 tot 1693 gebruikt als schuilkerk voor katholieke Bosschenaren.

Militair gebruik

Nadat in 1682 de laatste non van het Klooster Mariënburch in Maaseijk is gestorven komt de kapel in militaire handen. Een tekening van het Arsenaal den Uijlenburg uit 1752 beschrijft in het renvooi nauwkeurig de nieuwe functie van de kapel aan de Walpoort.

De begane grond wordt gebruikt als bergplaats voor affuiten en mortierstoelen, en bij de trap is een ruimte 'geappropriert' voor twee paarden. Op de verdieping zijn rekken geplaatst voor het opbergen van 'snaphanen' en is een ruimte ingericht voor het schoonmaken van geweren. In de westgevel is een doorgang naar een traptoren voor het bereiken van de verdieping en de gewelfde kelder. De gesloten voorgevel toont in de plattegronden een poort en een enkel raam aan de Walpoort en ruime openingen naar de ommuurde voormalige kloostertuin.

In 1857 is de kapel aan de Walpoort nog steeds als militair magazijn in gebruik. Een uitgebreide tekening toont de indeling van de begane grond met kloostertuin, en de met kamertjes en een keuken ingerichte verdieping. In de voorgevel zijn op de verdieping en de zolder een aantal vensters toegevoegd, en in de doorsnede is de imposante steile kapconstructie zichtbaar.

Nieuwbouw klooster Zusters van JMJ

Na aanname van de vestingwet in 1874 verdwijnen de stadswallen en grachten, en ontstaat er meer ruimte aan de westelijke stadsrand. In 1897 wordt de eerste steen gelegd voor het in neogotische stijl te bouwen klooster van de Zusters van JMJ aan de Sint Janssingel. Voor dit klooster wordt opnieuw de naam Mariënburch gebruikt.

In 1918 krijgt de oude kapel aan de Walpoort haar religieuze functie weer terug als de zusters van JMJ het gebouw in gebruik nemen als Postulaat. Novicen worden er voorbereid op het aanstaande kloosterleven.

In 1929 wordt de kapel grondig verbouwd. De gevels worden verhoogd en voorzien van ruime vensters met bovenlichten. Het oude middeleeuwse muurwerk wordt voorzien van een nieuwe pleisterlaag, waarbij een nieuwe verdieping in schoon metselwerk wordt toegevoegd. De nieuw toegevoegde verdieping heeft betonnen spanten die een nieuwe houten kapconstructie dragen.

Jan Mosmans

Voorafgaand aan deze grootscheepse verbouwing worden door de kerkarchivaris Jan Mosmans opmetingen verricht en detailschetsen gemaakt van de nog resterende middeleeuwse elementen. Aan de grote hoeveelheid losse schetsen en notities die in het Stadsarchief in envelop 38 van hem bewaard zijn gebleven is af te lezen dat Mosmans niet in de gelegenheid was om zijn veldwerk netjes uit te tekenen. De schetsen zijn met liefde en grote haast opgetekend, alsof de slopers hem op de hielen zaten. De schetsen lopen uiteen van globaal tot fragmentarisch en gedetailleerd, en spreken elkaar soms tegen.

Bij een tekening van Jan Mosmans uit 1929 zijn de aanzetten van de gewelven van de vier traveeën diepe nonnengalerij ingetekend, en is aan de westzijde de voormalige doorgang naar de in 1988 gesloopte traptoren opgemerkt. In de koorruimte staan op de tekening twee 'grafsteden' en nissen in het muurwerk. Bij enkele details van sluitstenen en houtconstructies schrijft Mosmans: "Den 8 jan 1929

vertelde mij de opzichter Hanzen op t werk dat de oorspronkelijke kap zichtbaar was in de kapel, van geprofileerd ongeschilderd eikenhout. Die in de kapel zichtbare kap was verbezigd voor daksparanten in de vorige eeuw. Gelijkvloers in de binnenbogen zat een sluitsteen van bijgaand profiel. Het bovenste bandje op de hoogt der vloer was baksteen rest zandsteen".

Over de gewelfconstructie van de nonnengalerij meldt hij twee dagen later: "Geconstateerd tijdens den afbraak dat de togen onder 't koor (van binnen) laag zijn, twee echter tusschen koor en altaar en die om het altaar heen, hooger, en met sluitsteen. Dus zoo ongeveer, van binnen gezien". Hij merkt nog op dat dit klopt met de versprengende lijst die buiten in de gevel zichtbaar is.

Mosmans schrijft bij tekeningen van interieurversieringen de volgende tekst: "op het koor aan het westen der kapel op ten Ulenborgh kwamen begin januari 1929 muurschilderingen bloot. Ze zijn door de metselaars afgehaakt. Noord zat een Engel Gabriël met engeltes eromheen. Gabriël had een kruisje van parelen op. Een banderol (dubbele) was er bij. Nog gespaard gebleven. Nevenstaande was de zuster op 't onderste deel der banderol op 't einde convit meenen te lezen.

Aan de zuidkant ook een engel met vleugelen, waarvan ook nog een stukje banderol te zien was. Waren zoowel Noord als Zuid mogelijk twee schilderijen over elkaar. Overal was schilderwerk vroeger en ook thans weggehaakt".

Uit de opmetingen van Mosmans weten we dat de kapel aan de Walpoort rijk gedecoreerd was, en dat vele 15e eeuwse details en schilderijen in 1929 nog aanwezig waren. Of er schilderijen achter de huidige muurafwerking bewaard zijn gebleven laat zich nog raden.

Latere verbouwingen

Op 4 juni 1942 wordt de kapel door de Duitsers in beslag genomen. Na de oorlog wordt er in het Postulaat tijdelijk lesgegeven aan de leerlingen van de huishoudschool en de gebombardeerde lagere school aan het Emmalein. In 1961 wordt de begane grond van het Postulaat aangepast en ingericht als beginningsruimte voor groepen uit het Mariënburch klooster. De ruimte staat dan bekend als de St. Jozefkapel. De verdiepingen blijven ingericht als slaapzaal en bergplaats voor processie- en toneelkleding, archief- en bergplaats.

In 1979 krijgt de voormalige kapel een kantoorfunctie voor het CDA, PLOA en Katholieke vereniging voor Oecumene, en wordt het gebouw voorzien van een entree aan de Walpoort met een nieuw trapenhuis, systeemwanden en systeemplafonds. Nog recent in 1988 worden bij het creëren van een onderdoorgang ter plaatse van de naastgelegen woonhuizen de restanten gesloopt van het voorportaal en traptoren van de kapel.

Vanaf het jaar 2000 wordt de zolderverdieping van de kapel verhuurd aan de Stichting Werkplezier Walpoort 14, waarvan Architectenbureau Leo Sluijmer mede oprichter is. De zolderverdieping wordt ontdaan van gipswanden en verlaagde plafonds waardoor de ruimte van de voormalige slaapzaal van de novicen weer in ere wordt hersteld.

Restanten Middeleeuwen

Na analyse van de bestaande toestand en de beschikbare gegevens uit de archieven is te verwachten dat nog een aantal middeleeuwse elementen van de kapel bewaard zijn gebleven.

Herkenbaar tot in huidige datum is het hoofdvolume met zes traveeën en koorafsluiting. De fundering en de massieve buitenmuren van de begane grond en eerste verdieping zijn tussen de nieuw aangebrachte kozijnen van middeleeuwse datum, en achter systeemwanden nog aanwezig. Ook enkele bogen van de nonnengalerij en nissen met sluitsteen in het koor aan de oostzijde zouden volgens de gegevens uit 1929 van Jan Mosmans nog aanwezig kunnen zijn.

Mogelijk is in de gecreëerde onderdoorgang in de naastgelegen woningen nog een (dichtgestorte) kelder aanwezig naast de fundamente van de gesloopte traptoren.

De diepliggende begane grondvloer is in de huidige situatie ter plaatse van het koor uitgevoerd in hout. Onder deze vloer zal wellicht een oudere vloerafwerking met 'grafsteden' aanwezig zijn.

Reconstructie en aanbeveling

Op basis van een analyse van de huidige toestand en de uitvoerige gegevens van Mosmans zijn reconstructie tekeningen gemaakt van de dubbelkapel uit de bouwperiode aan het eind van de 15e eeuw. Naar de exacte vorm van de houtconstructies, de gewelven en de toegankelijkheid van de nonnengalerij blijft het echter gissen.

Bij toekomstige verbouwingen zouden met name de oostgevel ter plaatse van de koorruimte, de westgevel, en de diepgelegen begane grondvloer in aanmerking komen voor nader onderzoek. De waarschijnlijk aanwezige authentieke bouwdelen uit de geschiedenis van de kapel zouden een waardevolle bijdrage kunnen leveren in de kantoormgeving van de huidige gebruikers.

De saai en indifferente buitenzijde van de kapel zou bij een grootschaliger verbouwing in delen teruggebracht kunnen worden naar de periode zoals Jan Mosmans die in 1929 aantroef. Met steile verlaagde kap en gesloten muurwerk zou de kapel naast het Kruithuis, de Citadel, de Moriaan en een handvol even oude gebouwen kunnen getuigen van een eeuwenlange bewogen geschiedenis in het Bossche stadscentrum.

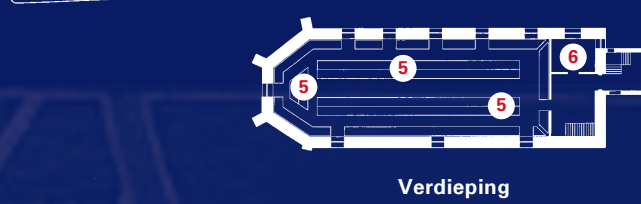
Leo Sluijmer Architect BNA,
september 2005

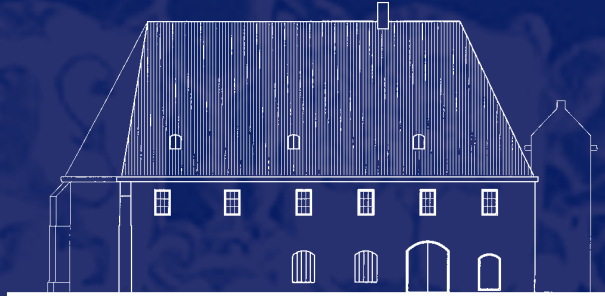
Kaart: Gravure 1649 uit Atlas van Loon

- 1 Plaats waar de Affuiten en Mortierstoelen staan.
- 2 Plaats achter de trap geappropriert om twee paarden te stallen.
- 3 Trap om buiten het Arsenaal naar boven te komen.
- 4 Ingang om in een verwelfde kelder te komen.
- 5 Rekken waar Schlands Snaphanen bewaart worden.
- 6 Kamer waar het geweer schoon gemaakt wordt.
- 7 Situatie uit kaart figuratief D. van Veen 1707.

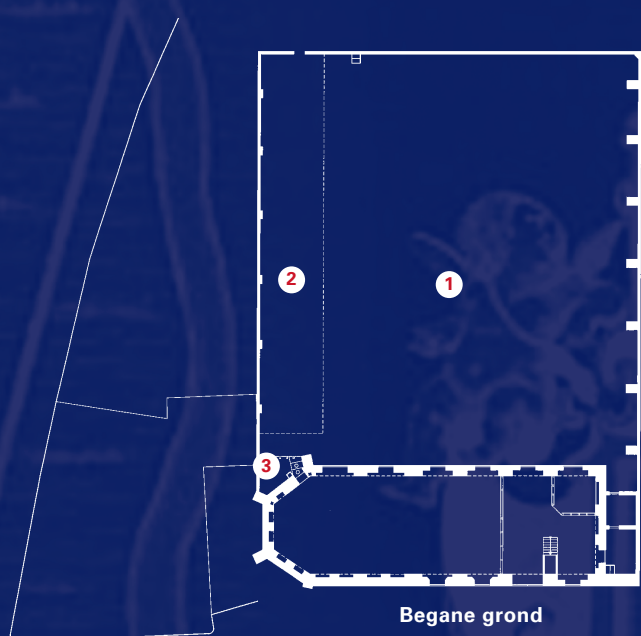
Magazijn op den Uilenburg 1857

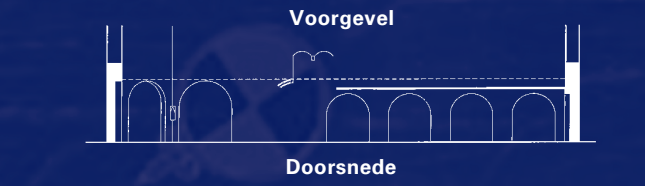
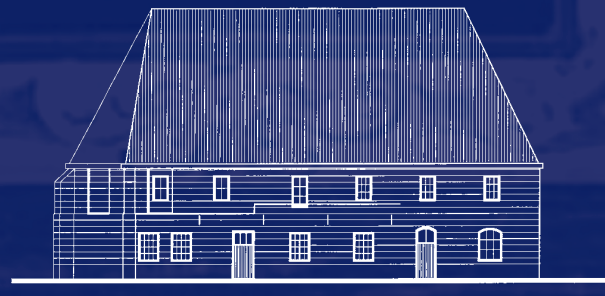
- 1 Tuin.
- 2 Bergplaats van oude palissaden, bruggenhout en afbraak van metselwerken.
- 3 Bergplaats.
- 4 Keuken.
- 5 Portaal.
- 6 Gang.

Doorsnede

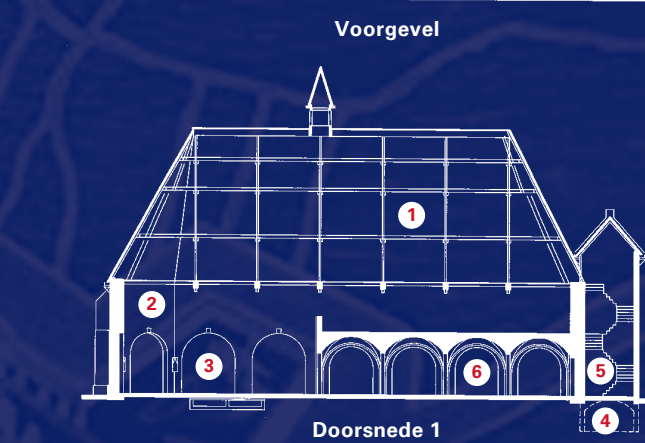
Opmeting kapel in de Walpoort 1929 Jan Mosmans

- 1 Oorspronkelijke toestand niet meer na te gaan.
- 2 Vermoedelijk later dicht gemetseld.
- 3 Binnenwerks nagenoeg 100 Bossche voet, op den plattegrond van 1707 veel gemeten 100 voet binnenwerks.
- 4 Grafsteden.
- 5 Huidige situatie kloostertuin.

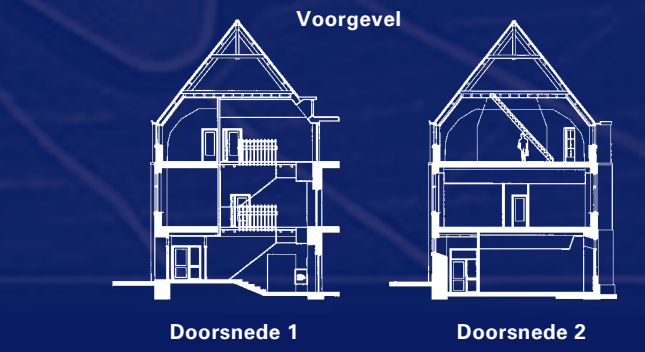
Reconstructie Kloosterkapel

Doorsnede 1

Bestaande toestand 2005

Doorsnede 1

Doorsnede 2